

СТЕРЕОТИПИТЕ – НЕВИДИМИТЕ ГРАНИЦИ, КОИТО РАЗДЕЛЯТ ХОРАТА

доц. д-р Михаил Проданов
Бургаски свободен университет

STEREOTYPES – THE INVISIBLE BOUNDARIES THAT DIVIDE PEOPLE

Assoc. Prof. Mihail Prodanov, PhD
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Статията е посветена на ролята на стереотипите в общуването между хората. Представено е изследване върху стереотипните възприятия на извадка от студенти за децата с противообществени прояви. За целта е използван метод, който се базира върху модела SCM(Fiske et al., 2002). Проверена е хипотезата за връзка между индивидуалната черта „ориентация към социално превъзходство“ и формирането на стереотипно мислене за децата с асоциално и антисоциално поведение. Резултатите от изследването показват, че няма корелация между „ориентацията към социално превъзходство“ и дименсията на стереотипите за децата с противообществени прояви – „топлота“ и „компетентност“. Не са установени ефекти върху стереотипното мислене, свързани с пола на изследваните лица. Интерпретацията на резултатите очертава нуждата от специализиран тренинг, насочен към преодоляване на негативните стереотипи като пречка за ефективната работа на специалистите, занимаващи се с корекционна и превантивна дейност.

Ключови думи: *стереотипи, SCM-модел, „ориентация към социално превъзходство“ (SDO), малолетни и непълнолетни правонарушители*

ABSTRACT: The paper concerns with the function of stereotypes in the interpersonal communication. A study on stereotypical perceptions to delinquent children in a sample of students is presented. According to this purpose, the method which is based on the model SCM (Fiske et al., 2002) is used. The hypothesis for a link between individual feature „social dominance orientation“ and the formation of stereotypical thinking to children with asocial and antisocial behavior is tested. The survey results show that there is no correlation between „social dominance orientation“ and the dimensions of the stereotypes related to the delinquent children – „warmth“ and „competence“. Also, there were no effects on the stereotypical thinking related to gender of the respondents. Interpretation of results outlines the need for specialized training aimed at overcoming the negative stereotypes as a barrier to the effective work of professionals dealing with corrective and preventive action.

Key words: *stereotypes, SCM-model, „social dominance orientation“ (SDO), juvenile delinquents*

1. Увод

Безспорно е, че живеем в цивилизация, която е изградена от силно разслоени общества. Разделението е много по-голямо, отколкото го осъзнаваме. Обществото е съставено от групи и общности, границите между които винаги са контрастни и обективни – делим се според социално-икономическия си статус, по пол, по възраст, по етнос, по сексуална ориентация, по професия, по образование, по това, дали живеем на село или в града, по партии, по служебен статус и още много други признаци. Не можем да си дадем сметка обаче, че повечето от тези разслоения по групи са плод на определени психологични процеси и структури и съществуват единствено в нашето съзнание. Не можем също така да проумеем, че именно това категоризиране и вкопчване в собствената групова идентичност е база за социалното противопоставяне, социалното неравенство и социалната несправедливост. Защото в обществото постоянно съществува противоборство за ресурси между различни групи, както и конфронтация на идеи и ценности, присъщи за различни култури и субкултури. Едно от основните понятия в контекста на тези разсъждения е „стереотипът“. Факт е, че груповата ни идентичност ни прави пленници на стереотипите, детерминиращи междугруповите взаимодействия. Тези взаимодействия, за съжаление, често пъти са белязани от предразсъдъци и дискриминация. Какво представляват стереотипите? Кои са факторите за формиране на стереотипите? Как тези стереотипи детерминират нашето мислене и поведение? В статията е представен един пример за това как се формират невидимите граници между хората, като е използван един специфичен признак за разделение – диференциацията на „законопослушни“ и „закононарушители“. И тъй като не става дума за пълнолетни лица, извършили престъпления, за които бихме могли да кажем, че имаме пълни основания за това да ги възприемаме като различни от нас – „законопослушните“, а за малолетни и непълнолетни деца, извършили противообществени прояви, резултатите от това изследване са доста показателни в контекста на темата за механизмите на междуличностната перцепция.

Децата с делинквентно поведение – малолетните и непълнолетните извършители на противообществени прояви, са във фокуса на представеното изследване. Съществуват институции и органи, които имат за цел да извършват превантивна и възпитателна дейност с тази група деца – комисиите за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, ДПС към МВР, неправителствени организации. Разбира се, тези организации се представляват от хора, чиито съгласувани действия би трябвало да доведат до позитивни промени и да коригират начина на живот, мисленето и поведението на тази категория деца. Но какви са нагласите на възрастните, които са призвани да работят в сферата на детската престъпност? В едно изследване с възпитатели, педагози, социални работници и психолози от специализирани домове за малолетни и непълнолетни правонарушители бяха констатирани негативни стереотипни възприятия към проблемните деца (Prodanov, 2014). Този факт от-

разява голямата дистанция между възпитатели, педагози и други помагачи специалисти, от една страна, и юношите с делинквентно поведение, от друга. А какво е мнението на останалите възрастни, които пряко не са ангажирани с някакви функции, имащи непосредствено отношение към малолетните и непълнолетните правонарушители? Дали негативни стереотипи към децата, извършители на противообществени прояви са универсални? В този ракурс трябва да се разглежда целта на настоящото проучване.

2. Стереотипите – иманентни социално-психологични феномени

Американският журналист и писател Уолтър Липман (Липман, 2008) определя стереотипизирането като категоризация на социалната действителност, преминаваща през три основни етапа – идентифициране на обекта/субекта като част от определена група, приписване на конкретни характеристики на обекта/субекта, отнасяне на тези черти към всеки член на групата. Каква е природата на стереотипите? В основата на формирането на стереотипното мислене стоят както когнитивни процеси, така и влияния, произтичащи от историята, културата и структурно-функционалните социални взаимодействия – вътрешногрупови и междугрупови. Първо, стереотипите се формират чрез когнитивния процес на *категоризация*. Категоризирането на различни обекти от живата и неживата природа е закономерност на нашето мислене. Когато става въпрос за междуличностното познание, ние сме склонни да използваме признаци като пол, раса, етнос, националност, социално-икономически статус, сексуална ориентация, професия и др., на базата на които класифицираме индивидите от широкото социално обкръжение в различни групи. Категоризацията има адаптивна функция – тя ни позволява да използваме сходни поведения към цяла група от обекти, като по този начин не е нужно всеки път при взаимодействието си с отделен индивид да правим специфичен избор. Освен това категоризацията ни помага да припишем на даден обект повече черти, изхождайки от една единствена – груповата му принадлежност. Така създаваме по-пълнен образ за индивида, който не би могъл да се изгради при наличието на оскъдна или никаква информация за него. Теорията за социалната идентичност на Н.Тajfel (Tajfel, Turner, 1986) разглежда категоризацията като базисен процес за изграждане на социалната идентичност на личността. Хенри Ташфел и Джон Търнър дефинират социалната идентичност като индивидуалните знания на човек, в смисъл, че принадлежи към определена социална група, заедно с емоционалното и ценностното значение, което той отдава на своето членство. Социалната идентичност е аспект от Аз-концепцията. Поради това един от принципите е, че индивидите се стремят да формират позитивна социална идентичност, за да поддържат висока самооценка. При категоризацията на обектите се формират представи за своята група (*in-group*) и другата група или групи (*out-group*). Особеното в този процес е, че се минимизират разликите между членовете на собствената група, като същевременно се увеличават различията между различните групи.

Т.е. минимизирането на вътрешногруповите различия е свързано с увеличаване на междугруповите различия, което от своя страна увеличава социалните дистанции. Друг феномен, произтичащ от категоризацията, е т.нар. *групов фаворитизъм*, който се изразява в тенденцията да се дава приоритет на интересите на членовете на собствената група, което може да е свързано с оценяване членовете на другите социални групи. Социалната категоризация подкрепя социалната идентификация, като изяснява по-контрастно характеристиките на групите и обяснява взаимоотношенията между тях. Трябва да се подчертае, че според Ташфел социалната идентичност не просто е продукт от принадлежността към дадена социална група, а преди всичко тя е резултат от сравнението между собствената и другите групи. Следователно категоризацията е в основата на формирането на стереотипи спрямо членовете на другите социални групи. Социално значимите взаимодействия между отделните групи са също фактор за това, какви стереотипи се формират. В този смисъл моделът SCM-Stereotype Content Model (Fiske et al., 2002; Cuddy, Fiske, & Glick, 2008) релевантно разглежда стереотипите в контекста на съществуващите и/или вероятностните междугрупови взаимоотношения. Спрямо функциите на стереотипите разгледаният модел представя следните хипотези:

1. Основните дименсии при оценката на намеренията и поведението на околните са *топлота* и *компетентност*;
2. Смесените (амбивалентни) стереотипи, които са често срещани, комбинират висока топлина с ниска компетентност (патерналистични нагласи) и висока компетентност с ниска топлина (завистнически нагласи);
3. Отличителните емоции *съжаление*, *завист*, *възхищение* и *презрение* характеризират четирите комбинации на компетентност и топлина;
4. По принцип статусът предопределя висока компетентност, а съревнованието води до ниска оценка за топлотата на чуждата група.

Идеята е, че ние, хората, имаме нужда да знаем две неща за околните. Първо, дали ни мислят доброто (в този случай ги оценяваме като „топли“ – приятелски настроени, хора, на които може да се има доверие) или целят да ни наранят (тогава са „студени“ – враждебно настроени, врагове или неприятели). Второ, дали околните имат ресурсите да постигнат тези свои намерения. Ако отговорът е да, тогава ги оценяваме като компетентни (опитни, умели, способни), а в другия случай те са некомпетентни. Тези две прости измерения обясняват множеството противоречиви възприятия на индивидите и групите за околните и ни помагат да предвидим междугруповите емоции и поведения. Всички тези идеи имат своите корени в предишни изследвания, но SCM ги синтезира по начин, който уеднаквява съдържанието на стереотипите към всички „чужди“ групи. Изследванията на Фиск и колегите ѝ потвърждават издигнатите хипотези за двете дименсии, за смесените стереотипи, за връзката със социалната структура на обществото и за съпътстващите емоции. Те показват, че членовете на *собствените и референтните групи* (на пример средната класа) се възприемат като едновременно топли и компетент-

ни, пораждат чувства на гордост и възхищение, а действията спрямо тях са активна помощ, любезност и пасивно съгласие. От друга страна, „утайката“ на обществото предизвиква чувства на отвращение и презрение, а действията спрямо тях са на активна вреда (атаки) или пасивна вреда (изоставяне и пренебрегване). Това е групата, от която ние се интересуваме – тя включва хората, които се възприемат като студени и некомпетентни (бедните хора, просящите, бездомниците, наркоманите, получаващите социални помощи). Те са етикетирани като „паразити“ и използвачи, защото се конкурират с мнозинството за общите ресурси. Те са отхвърляни и ненавиждани заради негативните си намерения спрямо околните и невъзможността им да успеят в живота и да контролират доходите си. Групите, оценявани като топли, но некомпетентни (например старите хора или инвалидите) предизвикват съжаление (амбивалентна емоция), както и смесица от действия като активната помощ и пасивната вреда (примерно вкарване в институция). Групите, оценявани като компетентни, но студени (например богатите хора) предизвикват завист (също амбивалентна емоция), пасивно угодничество (външно поддържане на добри отношения и съгласие с тях), но и активна вреда, когато изгубят богатството, престижа и властта си (при криза или банкрут например) (Fiske et al., 2002). SCM е проверен и в изследвания върху български извадки и показва добри психометрични качества (Андреева, Карабелова, 2011; Проданов, 2013А). Оригиналноста на модела SCM е точно в това, че разглежда някои социални групи по един амбивалентен начин, който на практика е много често срещан в реалността, отколкото простото разделение на хората и общностите им в рамките на „добри“ и „лоши“. SCM дава и единна концептуална рамка за стереотипите, обясняваща кога и защо се наблюдават тези различия. Моделът подчертава невидимите на пръв поглед прилики между различните видове предразсъдъци; обяснява как предразсъдъците се влияят до голяма степен от промените в социалните условия; показва нагледно как статусът и съревнованието между групите създават различни видове предразсъдъци. Общата рамка на модела остава една и съща във всички култури, предвиждайки как ще се стереотипизират групите в зависимост от отношенията им с другите общности. Фактът, че можем да приложим една и съща валидна методика за стереотипите в различни култури, е много важен от гледна точка на постоянното съобразяване с конкретните характеристики на всяка нация и етнос.

3. Значението на индивидуалните различия в стереотипното мислене

Изследването на променливи, свързани с личностните свойства, логически произтича от парадигмалното разбиране на човешкото поведение като полимотивирано както от външни – физически, социални, така и от вътрешни – индивидуални фактори. Според *Levy, Stroessner u Dweck* хората използват два типа имплицитни теории в междугруповото познание и взаимодействие. Те

ги наричат „същностни (цялостни)“ и „адитивни (събирателни)“ теории. Индивидите, които спадат към първия тип на „същностните (цялостните) мислители“ считат, че чертите на другия човек са фиксирани и не варират през различните ситуации. Докато придържащите се към „адитивната теория“ не възприемат личностните черти като нещо инвариантно, фиксирано, а като променящи се във времето и според социалните ситуации поведения (Bordens, Hogowitz, 2008:111). Друг личностен конструкт, който е свързан с темата за стереотипите, предразсъдъците и дискриминацията е „ориентацията към социално господство (превъзходство)“ – Social Dominance Orientation – SDO (Pratto et al., 1994). Теорията за социалното превъзходство на F.Pratto и J.Sidanius се базира върху идеята, че обществото минимизира междугруповите конфликти, като създава идеология, поддържаща принципа за господството на една социална група над другите. Всъщност идеологиите, поддържащи груповото неравенство, са средство за легитимиране на дискриминацията. Разбира се, за да постигнат ефект подобен тип идеологии, те трябва да бъдат широко възприети в обществото. За това спомага и формата на представянето им, която понякога е наукообразна, а друг път тези идеи се насаждат като „очевидни истини“. Недалечен пример за такъв тип идеология, прокламираща принципите за расовото превъзходство и необходимостта от расова хигиена, са теориите от типа на „социалния дарвинизъм“ и „евгениката“, които твърдят, че някои хора не са толкова добри и конкурентоспособни, колкото други, привилегирани по рождение. Pratto и Sidanius наричат подобен тип възгледи „легитимиращи йерархията митове“. Това е така, защото функцията им е да регулират обществените отношения, поддържайки установеното господство на дадена социална група или етнос, което има непосредствено влияние върху политическите, икономическите и социалните механизми за разпределение на богатата, поставяйки някои социални групи в неравностойно положение. Съществуват и противоположен тип идеологии, които имат за цел да намалят неравенството – това са т. нар. „егалитарни идеологии“ (в противовес на „елитарните идеологии“). Те застъпват идеята за универсалните човешки права, като не разделят изрично хората на групи и категории. Следователно според Pratto и Sidanius съществуват две разновидности на социални митове – първата разновидност е митове, които поддържат йерархията и засилват социалното неравенство, а втората – митове, които редуцират йерархията и съдействат за по-голямо социално равенство. Според теорията за социалното превъзходство значимият фактор за това, дали определен индивид ще стои на някои от двете основни позиции, се представлява от индивидуалната променлива *ориентация към социално превъзходство* – SDO. SDO се описва и като генерализирана нагласа (атитюд), насочена към междугруповите отношения, изразяваща отношението на дадената личност към измерения като: *неравенство vs равенство* и *превъзходство vs подчинение*. Ориентацията към социално превъзходство се явява като централна индивидуално-диференцираща характеристика, която предсказва степента на

приемане – отхвърляне на множеството идеологии и политики в сферата на междугруповите отношения. Тази личностна дименсия се експлицира и чрез социалните роли, които хората са склонни да изпълняват. Според теорията за социалното превъзходство индивидите с високи стойности по скалата SDO ще се стремят да станат членове на институции и да изпълняват роли, които подкрепят или увеличават социалното неравенство, докато тези, които имат ниски стойности, ще се стремят към институции и роли, които редуцират неравенството. Адаптирането на въпросника, който операционализира конструкта „ориентация към социално превъзходство“ за българската популация, е извършено върху три независими изследователски извадки. Психометричните параметри за надеждност и валидност са консистентни при различните изследвания (Проданов, 2012А; Проданов, 2012Б). Факторният анализ на българска версия на въпросника показва наличието на две измерения, условно етикетирани като „равенство - качество“ и „равенство - количество“ (Проданов, 2013Б). В настоящото изследване се проверява хипотезата за това, дали индивидуалните различия по измерението „ориентация към социално превъзходство“ са модератори при формирането на стереотипи и към децата с противоположни прояви, така както в много изследвания е доказан ефектът на SDO по отношение на друг тип стереотипи и предразсъдъчно мислене.

4. Метод

4.1. Извадка

Изследвани са общо 60 лица. От тях 22 (37%) са мъже на възраст между 19 и 32 години, а 38 (63%) са жени на възраст между 20 и 45 години. Всички изследвани лица са български граждани и студенти в различни специалности и от различни университети в България и чужбина.

4.2. Инструментарии

Инструментарият, използван в изследването, включва два метода, обединени в общ въпросник. Първият е инструментът, който операционализира SCM. Той е структуриран от две субскали – „топлота“ и „компетентност“, предназначени да изследват едноименните основни измерения на стереотипите. Чертите, които описват първата субскала – „топлота“, са: толерантни, топли (сърдечни), добродушни и искрени – общо 4 айтеми. Качествата, включени във втората субскала – „компетентност“, са: компетентни, уверени, интелигентни, независими и конкуриращи се (съревнователни). Оценяването става в 5-степенна интервална скала от ликертов тип, като оценките варират от „1 – категорично не съм съгласен“ до „5 – напълно съм съгласен“. Вторият метод, използван в изследването, е адаптираната версия на ревизирания вариант на скалата SDO, публикувана в научното списание *Current Research in Social Psychology* (Case et al., 2008; Проданов, 2013Б). Ревизираният вариант на скалата се състои от 7 айтема. Три от тях са реверсивни

(„обърнати“). Мненията на респондентите отново, както при субскалите на SCM, се отразяват в петстепенна ликертова скала с вариации от „1 – категорично не съм съгласен“ до „5 – напълно съм съгласен“. При три отделни пробни изследвания с независими български извадки SDO показва надеждност-съгласуваност – α на Кронбах е съответно 0,65, 0,68 и 0,71 (Проданов, 2012А; Проданов, 2012Б; Проданов, 2013Б).

4.3. Процедура

Обединеният въпросник беше изпратен на изследваните лица и попълнен от тях on-line през електронната им поща или социалната мрежа Facebook върху Word документ. Беше им обяснено, че изследването е свързано с нагласите, анонимно е, а участието е доброволно. Изследването е проведено със съдействието на Мария Урилска, магистър психолог, която беше специално инструктирана за работа с двата инструментариума.

4.4. Резултати

За статистическа обработка на получените данни от изследването са използвани няколко статистически процедури: оценка на вътрешната съгласуваност на използваните методи, дескриптивен анализ, One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test за проверка на разпределението на данните, корелационен анализ и непараметричния метод Mann-Whitney Test. Първо, трябва да се отбележи добрата надеждност-съгласуваност на трите скали: α на Кронбах за „топлота“ е 0,81, за „компетентност“ е 0,77, а за SDO е 0,70. Вътрешната съгласуваност на използваните методи е налице, независимо от малката извадка от респонденти. В Таблица 1 са отразени средните стойности (Mean) и стандартните отклонения (Std. Deviation), получени за отделните скали.

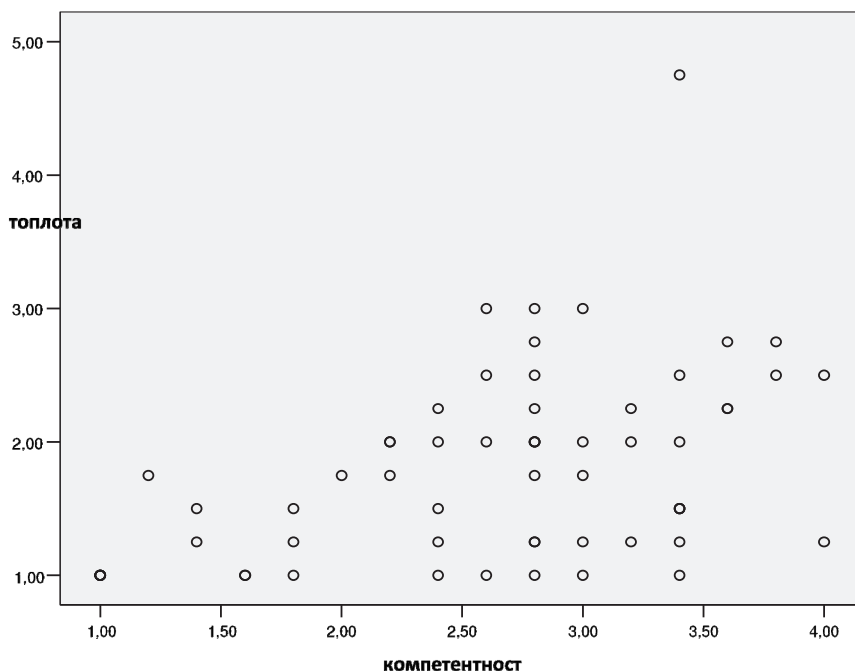
Таблица 1: *Дескриптивни статистики за скалите, използвани в изследването*

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
топлота	60	1,00	4,75	1,7958	,72704
компетентност	60	1,00	4,00	2,6267	,82130
ориент. към соц. превъзходство	60	1,43	4,43	2,7976	,64764
Valid N (listwise)	60				

Дескриптивният анализ показва, че изследваната група като цяло има негативни стереотипи към децата с противообществени прояви, тъй като сред-

ните стойности, както по субскалата „топлота“, така и по „компетентност“, са под средното измерение, което е при оценка 3. Визуализирането на тенденциите е отразено на Фигура 1., където е обрисувана дисперсията на изследваните лица в пространството между двете измерения. Както се вижда от графиката по-долу, само едно изследвано лице минава „критичната точка“ от оценка 3 по основната дименсия „топлота“. Интересно е, че това изследвано лице контрастира рязко с останалите респонденти, като единствено попада в квадранта с позитивните стереотипи към децата с противообществени прояви. Освен това 15 респонденти попадат в квадранта на амбивалентния стереотип с ниска топлина и висока компетентност. Разглеждайки стойностите на стандартните отклонения по „Топлота“, „Компетентност“ и „Ориентация към социално превъзходство“ (SDO), се вижда че най-голям „разнобой“ в оценките на изследваните лица има по скалата „Компетентност“, макар че средната тенденция е негативна. Това би могло да се обясни със значителната нехомогенност на извадката от изследвани лица, но въпреки това резултатите малко се различават от данните, получени върху извадката от педагозите, социалните работници, възпитателите и психолозите от специализираните домове за деца с противообществени прояви.

Фигура 1: Дисперсия на изследваните лица в пространството, определено от измеренията „топлота“ и „компетентност“

В Таблица 2 са отразени коефициентите на корелации между трите променливи. Както се вижда, не съществуват значими връзки между ориентацията към социално превъзходство (SDO), от една страна, и субскалите „топлота“ и „компетентност“, от друга.

Таблица 2: Корелации между „топлота“, „компетентност“ и „ориентация към социално превъзходство“

		топлота	компетентност	SDO
топлота	Pearson Correlation	1	,462**	,071
	Sig. (2-tailed)		,000	,587
	N	60	60	60
компетентност	Pearson Correlation	,462**	1	,199
	Sig. (2-tailed)	,000		,128
	N	60	60	60
SDO	Pearson Correlation	,071	,199	1
	Sig. (2-tailed)	,587	,128	
	N	60	60	60

** . Корелацията е значима на равнище 0.01 (2-tailed).

Единствената статистически значима връзка е между субскалите „топлота“ и „компетентност“, което е специфичен аспект на стереотипите към децата с противообществени прояви. Това означава, че при около ¼ от респондентите, по-ниските оценки по приоритетната дименсия „топлота“ води и до по-ниски оценки по измерението „компетентност“. Всъщност типичната тенденция е, че и при по-високи оценки по компетентност оценките на изследваните лица по топлота са ниски, което очертава негативния характер на стереотипите към проблемните деца. При липсата на корелация между „ориентацията към социално превъзходство“ и субскалите „топлота“ и „компетентност“ може да се каже, че в конкретния случай не се потвърждават очакванията за опосредствания ефект на SDO върху стереотипното мислене спрямо децата с противообществени прояви. За да се провери дали някои други индивидуални особености имат значение в този контекст, беше извършен непараметричният Mann-Whitney Test. Той е по-подходящ в дадения случай, тъй като разпределението на изследваните лица по пол е неравномерно и двете подгрупи са сравнително малобройни. В Таблица 3 и Таблица 4 по-долу са отразени статистиките от този тест.

Таблица 3: Mann-Whitney Test за оценка на различията по пол (първа част)

	пол	N	Mean Rank	Sum of Ranks
топлота	жени	38	32,70	1242,50
	мъже	22	26,70	587,50
компетентност	жени	38	32,22	1224,50
	мъже	22	27,52	605,50
ориент. към соц. прев.	жени	38	31,64	1202,50
	мъже	22	28,52	627,50

Таблица 4: Mann-Whitney Test за оценка на различията по пол (втора част)

	топлота	компетентност	ориентация към соц. превъзходство
Mann-Whitney U	334,500	352,500	374,500
Wilcoxon W	587,500	605,500	627,500
Z	-1,294	-1,010	-,670
Asymp. Sig. (2-tailed)	,196	,312	,503

Данните от Таблица 3 и Таблица 4 показват, че полът не е фактор за диференциация в оценките както по субскалите „топлота“ и „компетентност“, така и за „ориентацията към социално превъзходство“.

5. Обсъждане на резултатите

Резултатите отхвърлят първоначалната хипотеза, че личностната черта (нагласа) „ориентация към социално превъзходство“ има опосредстващ ефект върху стереотипите за децата с противообществени прояви. Оказва се, че полът също не е фактор за различните оценки. Изводът за липсата на зависимост между SDO и стереотипите на пръв поглед противоречи на досегашните

изследвания за значението на ориентацията към социално превъзходство за формиране на предразсъдъчно мислене. Обяснението на този факт може да се търси в няколко направления: 1) Стереотипите за децата с противообществени прояви са изцяло повлияни от ефектите на категоризацията, от груповата идентичност и не се влияят от индивидуалните особености в такава степен, както полово-ролевите и расово-етническите стереотипи; 2) Резултатите от изследването са доказателство за отчетливата стигматизация на групата на децата с асоциално и антисоциално поведение, която е възприемана типично негативно от представителите на „законопослушните“ социални групи; 3) Възможните индивидуални фактори, опосредстващи формирането на стереотипите към децата с противообществени прояви, могат да се търсят в контекста на други подходи и личностни модели, като се адресират други черти, диференциращи мисленето и поведението на човешките индивиди.

Вижда се, че стереотипите, които комфортно поддържат нашето самочувствие, диференцирайки ни от „закононарушителите“, могат да бъдат преградна стена пред опитите на тези, които са допуснали грешки в детството си да се ресоциализират, дори да бъдат мотивирани за това. Дали са еднозначно негативни или амбивалентно негативни, стереотипите ни към тази социална група (която не е никак малка) продуцират пасивни и активни поведения на дискриминиране, колкото и да го отричаме открито. Все пак възможно ли е нещо да се направи за смекчаване ефекта на стереотипното мислене? Първо, усилията на специалистите трябва да се фокусират върху разработване на обучителни програми, насочени към професионалистите, които работят или ще работят в сферата на корекционната и превантивна работа с асоциалните и антисоциалните подрастващи. Тези тренинги, организирани от ръководството на съответната социална институция, трябва да са актуални и да прилагат най-новите техники за преодоляване на предразсъдъчното мислене.

Ако това стане практика в държавните, социалните институции, централните за обществена подкрепа и другите релевантни организации, то е напълно възможно тази контрапродуктивна тенденция към стереотипизиране и дискриминация, имаща негативен ефект върху резултатите от работата на специалистите, да бъде значително редуцирана. Що се отнася до всички останали, които пряко нямат професионални контакти с деца – извършители на противообществени прояви, добре би било всеки възрастен да се върне назад в своето детство и юношество и да си припомни поне една случка, за която (при определени условия) е могъл да стане обект на правоприлагащите институции. В случаите на добри примери, независимо от тяхната честота, добре би било медиите да бъдат партньор в представянето на позитивните сценарии, които се конфронтират с негативните стереотипи и ни поставят в ситуацията на когнитивен дисонанс – състояние, мотивиращо индивида за промяна в мисленето и поведението.

Литература:

1. Andreeva, L., Karabelyova, S. Polovo-rolevi, etnicheski i socialno-grupovi stereotipi v ranna zryala vuzrast. In: *Godishnik na SU „Sv. Kl. Ohridski“*, kn.*Psihologiya*, 2011, T.101, 23-57, Sofia.
2. Lipman, W. Obshtestvenoto mnenie. LIK, Sofia, 2008.
3. Prodanov, M. Etnicheska identichnost I orientatsiya kum socialno prevuzhodstvo. In: *Prilozhna psihologiya I socialna praktika*, 2012, 60-74, Varna.
4. Prodanov, M. Metod za izsledvane na predarazsuduchното mislene I diskriminatsiyata kum zhenite. In: *Izledovatelски методи I tehnologii v ikonomicheskite I socialnite nauki*, 2012, 195-203, Burgas.
5. Prodanov, M. Stereotipni vuzpriyatija na natsionalni obshtnosti // *Upravlenie I obrazovanie*, 2013, 9(4), 195-203.
6. Prodanov, M. Kachestveno I kolichestveno izmerenie na vuzpriyatieto za socialno neravenstvo // *Prilozhna psihologiya v Bulgaria*, 2013, 1, 49-66.
7. Bordens, K.S., Horowitz, I.A. *Social Psychology*, 3d Ed., FreeLoad Press [Electronic version], 2008.
8. Case, K., Fishbein, H., & Ritchey, P. Personality, Prejudice and Discrimination against women and homosexuals // *Current Research in Social Psychology*, 2008, 14(2), 23-38.
9. Cuddy, A. J., Fiske, S. T., & Glick, P. Warmth and Competence as Universal Dimensions of Social Perception: The Stereotype Content Model and the BIAS Map // *Advances in Experimental Social Psychology*, 2008, 40, 61-149.
10. Fiske, S.T., Cuddy, A.J., Glick, P., & Jun Xu. A Model of (often mixed) StereotypeContent: Competence and Warmth respectively follow from perceived status and competition // *Journal of Personality and Social Psychology*, 2002, 82(6), 878-902.
11. Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L.& Mall, B. Social Dominance Orientation: A personality variable predicting social and political Attitudes // *Journal of Personality and Social Psychology*, 1994, 67(4), 741-763.
12. Prodanov, M. Stereotypes as stigmatizing barriers to effective inclusive education // *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 2014, Vol.5, Issue 2, 169-178.
13. Tajfel, H., Turner, J. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In: *Worchel, S., Austin, W. (Eds). Psychology of Intergroup Relations*, 1986, 7-24, Nelson-Hall, Chicago.